

Jacek Tebinka

Proponowana zmiana polskiej granicy wschodniej w 1952 r.

Traktat polsko-radziecki o granicy, zawarty w Moskwie 16 sierpnia 1945 r., usankcjonował utratę przez Polskę połowy jej terytorium sprzed 1 września 1939 r.¹ W praktyce był on potwierdzeniem umowy, jaką Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego zawarł z rządem ZSRR 26 lipca 1944 r. W myśl tego porozumienia granica miała przebiegać wzdłuż linii Curzona, pozostawiając Polsce część Puszczy Białowieskiej i tzw. kolano Bugu².

O takim kształcie granicy polsko-radzieckiej zdecydowała w dużej mierze ustępliwość Wielkiej Brytanii i USA, których przywódcy Winston S. Churchill i Franklin D. Roosevelt zgodzili się w czasie teherańskiego spotkania z Józefem Stalinem (28 listopada — 1 grudnia 1943 r.), na oparcie jej na linii Curzona³. Ustalenia te zostały oficjalnie ujawnione w komunikacie wydanym na zakończenie następnej konferencji „Wielkiej Trójki” w Jałcie 11 lutego 1945 r.⁴ Układ z PKWN i poparcie Zachodu pozwoliły radzieckiemu dyktatorowi na narzucenie w sierpniu 1945 r. Tymczasowemu Rządowi Jedności Narodowej, i tak zdominowanemu przez komunistów, przebiegu granicy korzystnego dla ZSRR.

Rzeczywisty jej kształt, poza wspomnianymi zmianami, nie uwzględniał zapowiedzianych w Jałcie i powtórzonych w układzie z 16 sierpnia 1945 r., poprawek linii Curzona na korzyść Polski od 5 do 8 kilometrów. Między innymi Moskwa nie zgodziła się, aby ważny dla polskiej sieci komunikacyjnej, a nie mający większego znaczenia dla ZSRR, węzeł kolejowy w mieście Chyrów, znalazł się po polskiej stronie. W czasie delimitacji granicy w latach 1946-1947, przedstawiciele radzieccy w Mieszanej Komisji Delimitacyjnej, z reguły nie godzili się na wiele polskich poprawek, których celem było ułatwienie życia miejscowej ludności: np. unikanie przecinania linią graniczną wsi, czy też odcinania użytków rolnych od zabudowań i gospodarstw. Nielicznymi, większymi ustępstwami, na jakie ZSRR się zgodził, było oddanie Polsce kilkusetmetrowego odcinka stacji kolejowej Medyka i dodatkowego fragmentu Puszczy Białowieskiej z rezerwatem żubrów⁵.

¹ *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. VIII, Warszawa 1974, s. 580-582.

² Tamże, s. 158. Chodziło o obszar położony na wschód od linii Curzona do rzeki Bug i rzeki Sołokija, na południe od miasta Kryłów.

³ *Teheran, Jałta, Poczdam. Dokumenty konferencji szefów rządów trzech wielkich mocarstw*, Warszawa 1972, s. 81-83, 86-87.

⁴ Tamże, s. 206-208.

⁵ Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Warszawa (dalej: AMSZ). Zespól I, t. 57, w. 6, Ogólne sprawozdanie z delimitacji granicy wschodniej; Tamże, Zespól I, t. 46, w. 5, Akta sprawy Medyki.

Powstała w ten sposób granica nie była ostateczna. 15 lutego 1951 r. w Moskwie zawarto umowę polsko-radziecką, w wyniku której doszło do wymiany terytorialnej, oficjalnie na prośbę Polski⁶. W rzeczywistości była to propozycja radziecka⁷. ZSRR otrzymał około 480 km² w zakolu Bugu z miejscowościami: Bełz, Krystynopol, Uhnów oraz fragment linii kolejowej łączącej Kowel ze Lwowem. W zamian Polska otrzymała podgórskie tereny w rejonie Ustrzyk Dolnych o identycznej powierzchni. Ta „równoprawna” transakcja dała ZSRR terytorium, na którym znajdowały się zasoby węgla kamiennego oraz żyzne czarnoziemy. Polsce przypadły górzyste obszary o słabych glebach z wyeksploatowanymi złożami ropy naftowej.

Do niedawna uważano, iż wydarzenie to zakończyło proces formowania granicy polsko-radzieckiej, nie licząc przeprowadzonej w latach 1957-1958 delimitacji granicy północnej na terenie byłych Prus Wschodnich. Znajdujący się w Archiwum Akt Nowych w zespole Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej i drukowany poniżej dokument („informacja”) wraz z mapą, rzuca nowe światło na problem wspólnej granicy⁸. Wynika z niego, iż ZSRR zwrócił się do władz polskich, najprawdopodobniej pod koniec 1952 r., z propozycją kolejnej wymiany odcinków granicznych. W jej ramach, strona radziecka pragnęła uzyskać obszar bezpośrednio przylegający do terenu uzyskanego w 1951 r., między innymi miasto Hrubieszów.

Według załączonej mapy, nowa granica na odcinku przekazanym ZSRR przebiegałaby w sposób następujący: rozpoczynałaby się nad rzeką Bug na wschód od Koryźnicy i następnie biegłaby na zachód, lekko skręcając na południe do Annapola, który pozostałby w Polsce. Dalej biegłaby na południe do wsi Podhorce, która znalazłaby się po polskiej stronie, stamtąd na południe, pozostawiając Werbkowice Polsce, a Turkowice i Tyszowce ZSRR, dochodziłaby do Łaszczowa, który przypadłby Polsce. Następnie biegłaby na południe, lekko skręcając na zachód i zostawiając Rzęczycę po radzieckiej stronie. Łączyłaby się z dawną granicą polsko-radziecką na wschód od polskiej wsi Kornie.

W wypadku zgody na propozycję Kremla, Polska utraciłaby większość powiatu hrubieszowskiego (poza fragmentem jego zachodniej części) oraz wschodnią część powiatu tomaszowskiego. Na obszarze przekazanym ZSRR, o powierzchni około 1300 km², znalazłoby się także Horodło nad Bugiem, miejsce, gdzie w 1413 r. zawarto kolejną unię polsko-litewską.

W zamian Moskwa gotowa była oddać Polsce obszar o identycznej powierzchni na terenie Małopolski, stanowiący część obwodu drohobyckiego i sąsiadujący z terenami przekazanymi w czasie wymiany w 1951 r. W ten sposób Polska uzyskałaby miasta Dobromil oraz Chyrów ze wspomnianym węzłem kolejowym, o który władze komunistyczne próbowały upominać się w latach 1945-1946. Granica na tym obszarze przebiegałaby w sposób następujący: rozpoczynałaby się w punkcie dotychczasowej granicy polsko-radzieckiej, leżącym na wschód od wsi Czerniawa.

⁶ *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. X, Warszawa 1982, s. 108-112, 126-128.

⁷ Relacja Stefana Jędrzychowskiego (wówczas wiceminister spraw zagranicznych PRL) z 16 II 1992 r. (udostępniona mi przez doc. dr hab. Andrzeja Korzonia); Relacja Janusza Zambrowicza (wówczas radca ambasady RP w Moskwie) z 2 X 1993 r.; Stronę radziecką mógł zachęcić memoriał polski przedłożony w ramach posiedzeń Mieszanej Komisji Delimitacyjnej w kwietniu 1946 roku, w którym proponowano przyłączenie do Polski Chyrowa wraz z odcinkiem kolei oraz terenów nad Sanem, które umożliwiłyby budowę zapory w Solinie. W zamian Polska była gotowa oddać pas powiatu sokalskiego zawierający fragment linii kolejowej Lwów-Sokal-Włodzimierz-Kowel, zob. AMSZ, Zespół I, t. 3, w. 1, Memoriały, projekty zmian granicznych 1946.

⁸ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Zespół Komitetu Centralnego PZPR, p. 112, t. 25, Materiały do stosunków partyjnych polsko-radzieckich 1945-1953, k. 454-455. Jako pierwszy pisał o nim i opublikował polskie tłumaczenie A. Korzon, *Akt braterskiej pomocy. Zmiana granicy polsko-radzieckiej w 1951 r. i niedoszła zmiana w 1952 r.*, „Nowy Świat”, 4-5 IV 1992.

Stamtąd biegłaby na południe do Husakowa, pozostawiając wieś po polskiej stronie, a następnie, lekko skręcając na wschód do Bolnowic i oddając je ZSRR. Stamtąd biegłaby w kierunku południowo-zachodnim do punktu na zachód od Bylic, które zostałyby po radzieckiej stronie, dalej na południe, pozostawiając Starą Sól Polsce, a Stary Sambor ZSRR, dochodziłaby do punktu na wschód od wsi Strzyłki, która przypadłaby Polsce. Następnie biegłaby na południe, skręcając lekko na zachód i osiągając dotychczasową granicę polsko-radziecką w punkcie, leżącym w pobliżu wsi Sokolniki.

Genezy radzieckiej propozycji należy szukać w wymianie dokonanej w 1951 r. Znajdujące się w polskich archiwach dokumenty nie pozwalają z całą pewnością stwierdzić, co było dla Moskwy atrakcyjniejsze na przyłączonych wówczas terenach: czy fragment linii kolejowej Kowel-Lwów, czy też złoża węgla kamiennego. Wprawdzie delegacja ZSRR powątpiewała w czasie rozmów moskiewskich, w styczniu i lutym 1951 r., w możliwość występowania węgla na odstepowanym przez Polskę odcinku, ale była to po prostu kwestia taktyki w rokowaniach z państwem i tak od Kremla całkowicie zależnym⁹. Wszystko wskazuje na to, że po przejściu wspomnianego obszaru, Moskwa zorientowała się, iż pokłady węgla ciągną się jeszcze po stronie polskiej i postanowiła je przyłączyć. Pamiętając o polskim zainteresowaniu węzłem kolejowym w Chyrowie wraz z częścią linii Przemysł-Ustrzyki Dolne, mogła zaproponować obszar w jej pobliżu jako przedmiot wymiany.

Z treści „informacji” wynika, iż strona radziecka nie szukała pretekstu do dokonania wymiany, ale po prostu jednoznacznie stwierdzała, że potrzebuje fragmentu terytorium PRL, ponieważ rozciągają się na nim złoża węgla kamiennego, stanowiące część zagłębia węglowego odkrytego na terenie ZSRR, które strona radziecka zamierza wydobywać. W zamian proponowano Polsce tereny obwodu drohobyckiego, rzekomo bogate w ropę naftową, a faktycznie mocno już wyeksploatowane, podobnie jak obszar przekazany w 1951 r. Nie oznacza to, że przedstawione zamysły zostałyby w pełni zrealizowane. Obydwie strony mogły wprowadzić pewne zmiany w czasie bezpośrednich negocjacji, tak jak uczyniono na początku 1951 r. Na taką możliwość wskazuje brak w radzieckich propozycjach dokładnego określenia wielkości terenów, które podlegałyby wymianie. ZSRR nie poruszył również kwestii ewentualnych kompensacji finansowych, co było pewnym postępem w porównaniu do poprzedniej wymiany, kiedy Moskwa domagała się nie tylko terytorium od Polski, ale również odszkodowania finansowego w wysokości stu kilkudziesięciu milionów rubli za inwestycje poczynione na obszarze oddawanym Polsce¹⁰.

Proponowana wymiana dotknęłaby najbardziej ludność zamieszkałą na omawianym obszarze. W 1951 r. obie strony oddały sobie terytoria, wysiedlając przedtem przymusowo mieszkańców i zmuszając ich tym samym do pozostawienia wszelkich nieruchomości. Ludność z obszaru odstepowanego przez Polskę została przesiedlona na Ziemię Zachodnie i na tereny otrzymane od ZSRR, czyli w rejon Ustrzyk Dolnych¹¹. Jeśli doszłoby do kolejnej zamiany odcinków granicznych, to

⁹ AMSZ, Zespół 7, t. 21, w. 2, Problemy graniczne, zamiana odcinków granicznych 1951-1953, Przyczyny wymiany terytorialnej w 1951 r. były niezbyt jasne dla Zachodu. I tak np. w brytyjskim ministerstwie spraw zagranicznych trafnie wskazywano na chęć zabezpieczenia przez ZSRR linii kolejowej Kowel-Lwów, lecz nie zdawano sobie sprawy z występowania pokładów węgla kamiennego na obszarze odstepowanym przez Polskę, zob. Public Record Office, London, FO 371, t. 94722, NP 10338/2-3.

¹⁰ AMSZ, Zespół 7, t. 21, w. 2, Problemy graniczne, zamiana odcinków granicznych 1951-1953. Ostatecznie Moskwa zrezygnowała z żądania odszkodowania finansowego za inwestycje na terenie przekazywanym Polsce w 1951 r., pochodzące w rzeczywistości z czasów Austro-Węgier, a nie z krótkiego okresu (1945-1951) panowania ZSRR.

¹¹ Sprawę warunków przesiedlenia ludności z obszaru przekazywanego ZSRR regulowała uchwała nr 427 Prezydium Rządu z 2 VI 1951 r. W myśl tego dokumentu, przesiedleńcy mieli otrzymać równorzędne co do wartości nieruchomości oraz ziemię na nowym miejscu zamieszkania. Rzeczywistość odbiegała od postanowień rządu PRL. Rejon Ustrzyk Dolnych był uboższy i słabiej rozwinięty niż teren oddany ZSRR. Trudno również uznać za obiecującą dla

należało się spodziewać zastosowania podobnego rozwiązania tej kwestii. W wypadku pełnej realizacji radzieckiej propozycji, skala przesiedleń byłaby większa niż w 1951 r.

Dokument nie zawiera niestety daty, adresata ani też nazwiska autora propozycji. Użycie nazwy Polska Rzeczpospolita Ludowa wskazuje na to, iż został przekazany do Warszawy po 22 lipca 1952 r., kiedy Sejm Ustawodawczy uchwalił konstytucję zmieniającą nazwę państwa. Dokładniej możemy określić przybliżony czas przedłożenia notatki dzięki temu, że dokumenty w tomie, w którym się znajduje, ułożone są w kolejności chronologicznej. Omawiana „informacja” następuje po fragmencie artykułu z „Tygodnika Powszechnego” z dnia 21 listopada 1952. Ponieważ następny dokument pochodzi z końca grudnia 1952 r., możemy przypuszczać, iż ZSRR przedstawił polskim władzom propozycję nowej wymiany terytorialnej na przełomie listopada i grudnia 1952 r.

„Informacja” została najprawdopodobniej przedłużona bezpośrednio kierownictwu partyjnemu Polski z samym prezesem Rady Ministrów PRL i przewodniczącym KC PZPR Bolesławem Bierutem na czele. Wskazuje na to fakt umieszczenia jej w zbiorze dokumentów, zawierającym między innymi korespondencję prowadzoną na najwyższych szczeblach hierarchii partyjnej. Nie ma w nim listów i depesz nieistotnych. Znając system podejmowania decyzji w ZSRR możemy przypuszczać, iż treść pisma została zaakceptowana przez samego Józefa Stalina.

Komunistyczne władze w Warszawie nie były zapewne zadowolone z ponownej radzieckiej inicjatywy w sprawie zmiany granicy. Mogła ona tylko przysporzyć kłopotów. Zgoda na postulaty ZSRR oznaczałaby dodatkowe wydatki budżetowe, konieczność przesiedlenia kilkudziesięciu tysięcy ludzi, a przede wszystkim potwierdzałyby nietrwałość granic PRL. Pogłoski o zmianie granicy wschodniej na niekorzyść Polski rozchodziły się wśród ludności już od końca lat czterdziestych i wzmocnione zostały w wyniku wymiany w 1951 r.¹² Reżim PRL nie miał jednak zbyt szerokiego pola manewru w kontaktach z Moskwą. Był to przecież czas, kiedy władcy poszczególnych państw satelickich reagowali ze zdwojoną gorliwością na jej sugestie. Powstaje więc pytanie, jakie czynniki doprowadziły do tego, że proponowana wymiana nie doszła do skutku. Bez dostępu do archiwaliów radzieckich trudno o pewną odpowiedź. Najbardziej przekonująca wydaje się wersja, iż choroba oraz śmierć Stalina 5 marca 1953 r. przeszkodziły szczegółowym rozmowom, podobnym do tych, jakie odbyły się przed zawarciem umowy o wymianie terytoriów w 1951 r. Po śmierci dyktatora kierownictwo w Moskwie miało ważniejsze problemy niż żądanie 1000 km² od Polski i sprawa umarła śmiercią naturalną.

Wartość drukowanego dokumentu jest szczególnie duża wobec braku w polskich archiwach tekstu podobnej radzieckiej propozycji, dotyczącej wymiany terytoriów w 1951 r. Obok warstwy czysto informacyjnej, znajdujemy w nim również dowód wasalnych zależności pomiędzy Kremlem a jego satelitami, w czasie rządów Stalina.

Prezentowany dokument wraz z mapą znajduje się w Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Zespół Komitetu Centralnego PZPR, p. 112, t. 25, k 454-455, maszynopis.

Dokument publikowany jest w tłumaczeniu polskim.

---

przesiedleńców możliwość zamieszkania na Ziemiach Zachodnich, gdzie nieruchomości przedstawiające jakąkolwiek wartość były już zawłaszczone, AAN, Urząd Rady Ministrów, Protokoły z posiedzeń Prezydium Rządu, 1951. t. 33, k. 633-639.

¹² D. Jarosz, *Pogłoski jako wyraz świadomości potocznej chłopów w Polsce w latach 1949-1956*, „Dzieje Najnowsze”, 1993 nr 3, s. 49-50.

INFORMACJA

W pogranicznych rejonach obwodów: lwowskiego i wołyńskiego, odkryto nowe złoża węgla. Lwowsko-wołyńskie zagłębie węglowe, przylegające do granicy Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, wydaje się być częścią zagłębia węgla kamiennego, które rozciąga się dalej na zachód.

W celu rozwoju przemysłu węglowego w tym rejonie byłoby pożyteczne rozpatrzenie kwestii możliwej wymiany terytoriów z Polską Rzeczpospolitą Ludową na wzajemnie korzystnych warunkach.

Z naszej strony do wymiany można zaproponować część obwodu drohobyckiego, gdzie znajdują się złoża ropy naftowej i gazu.

Od Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej pożądanym byłoby otrzymanie terytorium graniczącego z obwodami: lwowskim i wołyńskim, które można włączyć do nowego zagłębia węglowego.

Przy pozytywnym stosunku do tej propozycji, dyskusja mogłaby dotyczyć wymiany obszarów o powierzchni, w przybliżeniu, 1250-1300 kilometrów kwadratowych.

